

JON PETTER STOOR:

■ Psykolog som arbetar på Sametinget med ansvar för regeringsuppdraget att kartlägga kunskap och forskning om samers psykiska ohälsa, som ska presenteras 20 juni 2016.

■ Därefter ska han delta i ett treårigt forskningsprojekt i Norge med fokus på efterlevande till unga samer som tagit sina liv.

”Det är ovärdigt ett av världens rikaste länder att inte kunna säga något om hälsan hos urfolket”

Regeringen har för första gången gett riktade medel för att kartlägga samernas psykosociala ohälsa. Ett efterlängtat beslut, enligt psykolog Jon Petter Stoor, som anställts av Sametinget för uppdraget.

– Vi behöver veta *hur* vården ska nå samer med psykisk ohälsa, inte minst de med suicidtankar.

TEXT: KAJSA HEINEMANN FOTO: ULRICA ZWENGER

Med samma lågintensiva framfart som hos en isbrytare i Antarktis har Jon Petter Stoor tagit sig an regeringsuppdraget, som hösten 2015 tilldelats Sametinget och Folkhälsoinstitutet. Metodiskt och målmedvetet har han samlat in och sammanställt forskning om och projekt gjorda på svenska samers psykiska ohälsa. Då det inte finns någon särskild samisk hälsoforskning i Sverige har arbetet främst handlat om att identifiera områden där det finns någon kunskap. Vad kartläggningen visar presenteras först 20 juni, men Jon Petter Stoor berättar att de identifierat sex forskningsområden: suicid, psykisk ohälsa, alkohol, etnisk diskriminering,

våld och tillit i vårdmöten – samt identifierat ett – forskning om historiska trauman – som saknas.

– Utifrån ett samiskt perspektiv skulle det vara högtintressant att se kolonialiseringens inverkan på hälsan. Men dessvärre har Sverige, till skillnad från många andra länder, ingen forskning om historiska trauman kopplade till hälsa hos urfolket.

Som utbildad psykolog har han den kompetens som krävs, och som same har han inifrånperspektivet och livserfarenheten – vilket gör honom klockren för uppdraget.

– Jag vill göra nytta och vara same till hjälp, det är min drivkraft. Och jag använder min kunskap och kompetens för att göra det, förklarar Jon

Petter Stoor sakligt och fortsätter:

– Vi vet – och har vetat länge – att många samer mår psykiskt dåligt, att de upplever sig diskriminerade och att de saknar tillit till svensk sjukvård. Det är väldigt illavarslande. Vi behöver veta hur vården ska nå samer med psykisk ohälsa, inte minst de med suicidtankar.

Bristen på kunskap och forskning om samers ohälsa inom hälso- och sjukvården i Sverige är ungefär lika utbredd som det samiska landområdet Sápmi, som sträcker sig över hela Nordkalotten, en stor del av Skandinaviska halvön och Kolahalvön i Ryssland. Omfattande med andra ord. Första steget är att öka kunskapen.

– Urfolk borde kunna förvänta sig att

”Det känns alltid viktigt att bära kolt, särskilt när jag föreläser om självmord. Det handlar om respekt för de samer som inte finns med oss längre”

det är vad jag vill. Men det är svårt.”

Nästan alla samer känner någon som varit deprimerad eller som tagit sitt liv. Det påverkar såklart självbilden och innebär att det finns många efterlevande i behov av stöd. När en ung same tog sitt liv 2010 skapade den samiska ungdomsorganisationen Sáminuorra kören Vaajmoe, som betyder hjärta på samiska. Nu sjunger de och spelar in skivor för att lyfta frågan om psykisk ohälsa, men också för att känna glädje och hämta kraft när det känns som svårast.

Alla självmord har en historia. Forskning visar att suicid, som är vanligare hos urfolk jämfört med majoritetsbefolkningen, är kopplad till psykisk ohälsa. Suicid kan också ses som ett rop på hjälp, en påtvingad kommunikation, förklarar Jon Petter Stoor, som dagen till ära bär kolt.

– Det känns alltid viktigt att bära kolt, och särskilt viktigt när jag föreläser om självmord. Det handlar om respekt för de samer som inte finns med oss längre, det är en slags markering. Som barn bar jag alltid kolt vid högtidliga tillfällen, på dop, bröllop och begravningar. När jag pratar om suicid bland samer vill jag att det ska göras med samma respekt, säger Jon Petter Stoor och fortsätter:

– För många renskötare handlar suicid om att förlora sin identitet. Att vara renskötare är inte som att ha ett vanligt jobb, det handlar om hela ens sociala och kulturella liv. Självmord uppfattas som en sista utväg, men också som en kamp. De med starkast identitet, renskötarna, är de som har mest att förlora när identiteten hotas och då är suicidrisken stor. Bland samer finns det en stor förståelse för detta.

Jon Petter Stoor, som växte upp i Laevas sameby, vet hur det känns när ens samiska identitet hotas. Som liten gick han de första åren i sameskola,

► få vård på hemmaplan. Jag tycker inte att det är anständigt att ett av världens rikaste länder fortfarande har så bristfällig kunskap om urfolket. Sverige har flera gånger fått kritik av FN för att inte förbättra samers tillgång till kulturellt anpassade vårdtjänster. Att nu regeringen gett Sametinget uppdrag att kartlägga samernas psykiska ohälsa är ett första och viktigt steg – även om det inte på långa vägar räcker, säger han.

Blicken är lugn, fokuserad. Varje ord tycks väga guld när Jon Petter Stoor talar. Han är angelägen om att allt landar rätt, och gör sitt yttersta för att undvika att gjuta olja på den eld av tvivel, missförstånd och fördomar om samer, som, enligt honom, är en realitet i Sverige i dag. Nu har han möjligheten att göra psykologkollegor medvetna om kun-

skapsbristen och samers vårdbehov.

– Som klinisk psykolog vill man ju hjälpa sina patienter. Men utan kunskap går det inte, det vet vi ju. Därför måste alla ta ansvar att lära sig mer om samer och samers livsvillkor.

Vi möts i Umeå i början av mars. Jon Petter Stoor har precis föreläst på seminariet ”Vi mår inte så bra”, som ingår i projektet ”Överenskommelse för psykisk ohälsa i Sápmi”, och som finansieras av Socialdepartementet. Förutom forskare och psykologer från Norge och Sverige fanns också renskötaren Margret Fjellström, som varsamt berättade om de allt hårdare livsvillkoren för renskötare, och om sin lillasyster som 2008 tog sitt liv: ”Vi renskötare vill ju leva, men många orkar inte. Jag vill leva nära marken, jag vill vara nära renrumporna,

SAMER I SÁPMI:

20 000-40 000 i Sverige.

50 000-65 000 i Norge.

8 000 i Finland.

2 000 i Ryssland.

AKTUELLT: Om samers psykiska ohälsa

han minns att han trivdes. Så en dag, helt utan förberedelser, försvann tryggheten, gemenskapen. Klassen skulle delas; samisktalande barn för sig och de icke-samisktalande barnen, som Jon Petter Stoor, för sig.

– Jag tror man kan säga att jag var kliniskt deprimerad i ett halvår. Separationen och de psykologiska effekterna av den drabbade mig och säkert de andra barnen också. Vi tvingades välja en assimilationsstrategi. Jag vet inte om vi var mer utsatta än andra samebarn, men min erfarenhet är att det gällde att kvickt anpassa sig till svenska normen, vilket jag gjorde. Jag bar kolten när jag gick ut tredje klass, men inte därefter, då jag kommer ihåg hur jag skämdes något hemskt.

Spåren, sårerna från tiden sitter kvar. Än i dag berörs han av att tala om det. Djupa andetag. Och så:

– Skolsystemet bidrog i alla högsta grad till att söndra sammanhållningen bland oss samer. Så när andra samers

identitet ifrågasätts eller hotas kan jag relatera och förstå hur de känner.

Utfrysst bland samer, utsatt bland majoritetsbefolkningen är en verklighet för många samer i dag. Men tillsammans med regeringens öppnade ögon hörs också fler röster, och då inte bara bland samer. Nyligen tog svenska kyrkans högsta chef, ärkebiskop Antje Jackelén strid och skrev ett debattinlägg tillsammans med Sylvia Sparrock, ordförande i Samiska rådet att ”Statens kränkningar har haft stora konsekvenser för det samiska folket och för enskilda samer. Det behövs en sannings- och försoningskommission som samerna är med om att utforma” (DN 6/3).

– Folk förstår när vi ges möjlighet att berätta. Jag känner stor tacksamhet till sjukvårdsminister Gabriel Wikström, som lyssnade och tyckte att det vi sa lät vettigt. Utan honom hade Sametinget aldrig fått detta uppdrag. Men det krävs extremt stort personligt engagemang att få sin röst hörd, ibland känns det

nästan som jag är lobbyist, inte psykolog, säger han och ler lite.

Som alltid när det gäller samiska frågor är det personavhängigt, vilket gör det extra sårbart, förklarar Jon Petter Stoor.

– Samer har bristfälliga kontaktvägar och dåligt inflytande över forskning. Det finns ingen institution som ansvarar för samisk hälsoforskning, vilket gör att vi utlämnas till andra som inte förstår och ser våra behov. Jag är rädd för vad som händer när nyckelpersoner som Lars Jacobsson och Lotta Omma går i pension. Båda gör ett så stort arbete. Vilka ska ta över efter dem?

– En bärande bjälke för forskning om urfolk måste vara att det görs utifrån urfolkets bästa. En annan att den ska göras i samråd med samer. Vi behöver skapa kontinuitet, någon som ansvarar och håller i samisk hälsoforskning.

I många andra länder förknippas urfolkets psykiska ohälsa med kolonialiseringen, som också var frågeställning- ➤

”De lyfter frågan om samers livsvillkor och visar att kampen är möjlig utan att förlora sig i psykisk ohälsa och suicidalitet”

AKTUELLT: Om samers psykiska ohälsa

"Vi mår inte så bra. Ett seminarium om psykisk ohälsa i Sápmi"

■ Leddes av Sofia Kling, projektsamordnare, Region Jämtland Härjedalen.

■ Bland föreläsarna: Lotta Omma, psykolog och forskare, Anne Silviken, psykolog och forskningsledare på SANKS, Samiskt nationellt kompetenscenter för mental hälsa i Norge, Lars Jacobsson, professor emeritus i psykiatri samt forskaren Per Axelsson.

■ Arrangerades 3-4 mars 2016 i Umeå.

► en i den nyligen publicerade artikeln i ansedda medicinska vetenskapliga tidskriften *The Lancet*. Det är den första globala hälsoöversikten som gjorts på världens urfolk. I studien ingick 28 urfolk från 23 länder, däribland svenska samer. Men då Sverige inte har någon samisk hälsoforskning, är det svårt att veta hur samerna mår. Sverige får också kritik för detta i studien.

– Det är ett eko av vad FN:s rapportör sa för tio år sedan och nu sägs samma

sak. Trots internationell kritik upprepade gånger lever inte Sverige upp till urfolksrättigheterna, säger Jon Petter Stoor och ser för första gången något trött ut.

För Sveriges delaktighet i den globala studien ansvarade historikern Per Axelsson, universitetslektor vid Vaartoe-Centrum för samisk forskning, Cesam. Enligt honom är studien unik.

– Det är den första studien som tar ett

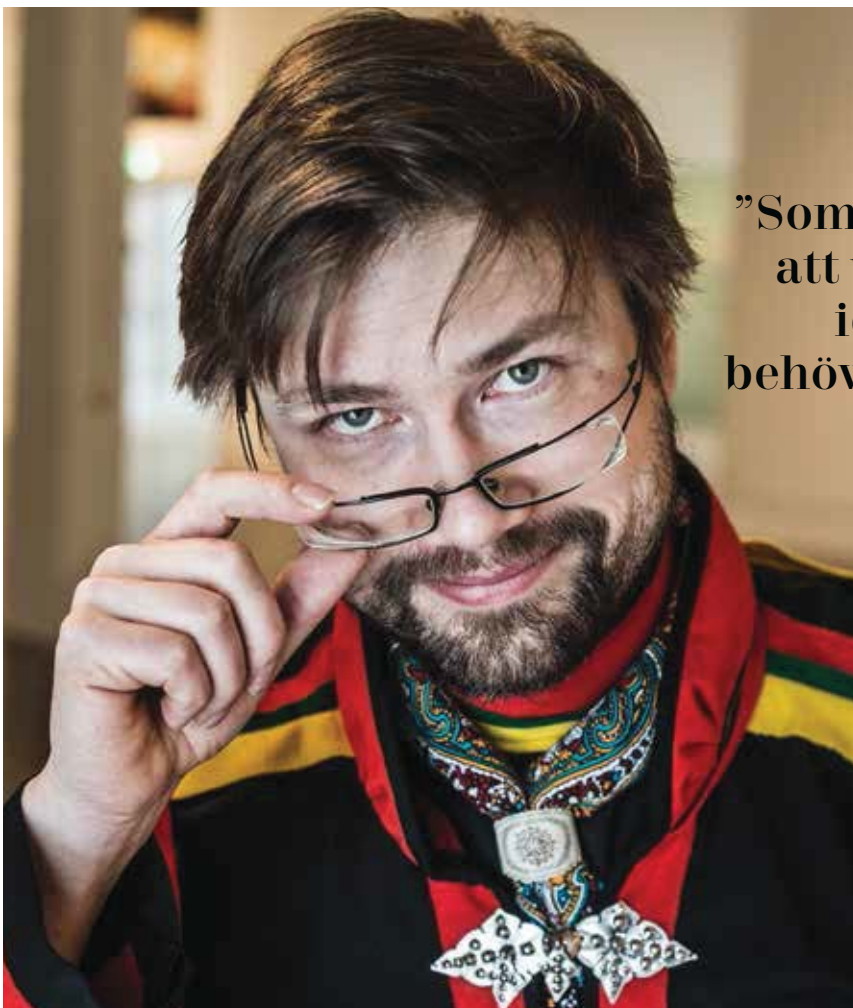
så omfattande globalt grepp om urfolks hälsa och för att den visar att vi inte kan skapa en epidemiologisk överblick hur hälsoläget faktiskt ser ut för Sverige, trots att vi har ett av världens mest sofistikerade befolkningsdatasystem, säger han och fortsätter:

– Som en av studiens rekommendationer används det svenska exemplet för att belysa att länder behöver, tillsammans med urfolken, skapa "Indigenous data systems" som på ett meningsfullt sätt kan fånga urfolkens värderingar, hälsobegrepp och prioriteringar.

Sverige består av olika folk, men bara ett syns i statistiken. Enligt Per Axelsson är etnicitet och registrering särskilt känsligt i Sverige och Skandinavien.

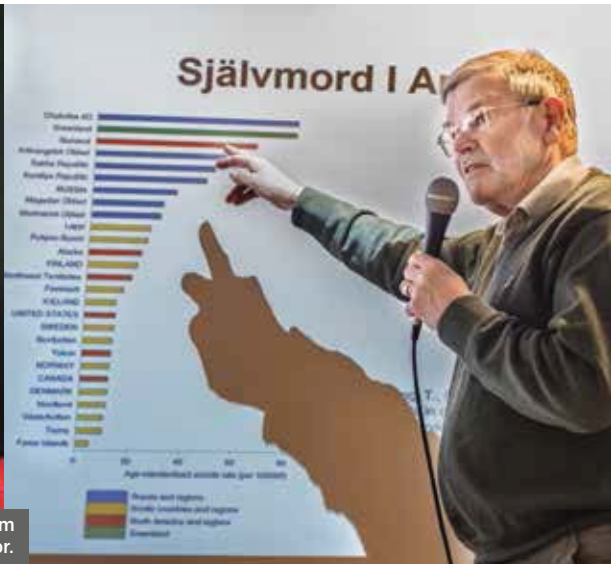
"Som same finns ingen punkt att vila i. Att ha en samisk identitet innebär att behöva slåss för den, att alltid befinna sig i kamp – på gott och ont"

Varför det är så och var i känsligheten består behöver redas ut, menar han och delar också uppfattningen att det utförts mycket orätt mot samer i statens, statistikens och forskningens namn, vilket skulle kunna vara en förklaring till att Sverige saknar registrering efter etnicitet. Dessutom har forskning sällan gjorts "med" eller "av" samer, utan "på". Men han tror att det finns hopp för Sverige.

"Vad ska hända när Lotta Omma och Lars Jacobsson, som är nyckelpersoner inom forskning om samers psykiska ohälsa, går i pension? Båda gör ett så stort arbete", säger Jon Petter Stoor.

– I Norge görs en återkommande folkhälsostudie som kallas SAMINOR, som använder sig av insamlad hälsodata där folk själva får meddela sin etnicitet. Det drivs av Senter for Samisk Helseforskning i Tromsø. I samarbete med centret, Sametinget och med långsiktigt stöd, utbildning och intresse skulle den kunna vara möjlig att genomföra på olika platser i Sverige, säger Per Axelsson och hänvisar till att Sverige undertecknat två artiklar i urfolksdeklarationen som handlar om att samerna som urfolk har rätten att erhålla bästa möjliga hälsa, såväl fysisk som psykisk.

– Det är troligt att nyckeln till den psykiska ohälsan hos samer är kolonisationen. Det är ett kollektivt och historiskt trauma, utan slut och som måste redas ut. Landstingen och sjukvården är en produkt av kolonisationen och är inte skapade av och för samer, säger Per Axelsson.

Alla vet att Sverige har ett urfolk, men många har liten kunskap om samer, vilket bidrar till spridning av missuppfattningar och fördomar. Något som nyligen blev brännande aktuellt när nättidningen *Dagens Medicin* skrev missvisande om samers hälsa då de presenterade den globala studien (som publicerades i *The Lancet*). Redaktionen beklagade misstaget och tog bort artikeln när de upplysts om felaktigheterna. Men, enligt Jon Petter Stoor, var skadan redan skedd:

– Det är djupt olyckligt, men inte så förvånande. Artikeln är en strålande illustration av hur bristande kunskap fortsätter att sprida okunskap om samer och detta i en tidskrift som vänder sig till

vårdpersonal och opinionsbildare. Hade de ens läst rapporten?! Såklart inte.

Han tar ännu ett djupt andetag, som för att stilla sig. Det är något utmattande i att uppleva denna våg av bristande kunskap och intresse för samer som sköljer förbi, låter han mig förstå.

Diskriminerade, deprimerade och suicidala. Missförstådda. Det är en bild av samer – och som är sann. Men. Det finns andra berättelser. Som inger hopp, styrka. Och tröst, som Jon Petter Stoor vill dela med sig.

– Ja, för det finns något djupt problematiskt om samer bara kopplas samman med stort lidande och ytterst suicid.

Han talar om berättandet som makt och om kultur som suicidprevention. Han nämner musikern Sofia Jannok som dedikerat låten *Áhpi* (*Wide as oceans*) till samer som tagit sina liv och sätter självmord i en politisk kontext. En annan är konstnären Anders Sunna som skapar slagkraftig politisk konst. Tillsammans gjorde de två nyligen video-installationen *We are still here* som är en käftsmäll mot svenska staten och samtidigt ett erkännande till urfolkets rättigheter. Renskötaren Jon Henrik Fjällgren delar med sig av en annan berättelse, som tar andan ur en; den om kärleken till naturen, renen, gemenskapen, jojken, men också om ett aldrig sinande motstånd och om rätten att få vara den man är.

– Alla tre lyfter frågan om samers livsvillkor och visar att kampen är möjlig att föra utan att förlora oss i psykisk ohälsa och suicidalitet. Men vad min egen forskning pekar på är att som same finns det ingen punkt att vila i. Att ha en samisk identitet innebär att behö-

va slåss för den, att alltid befinna sig i kamp – på gott och ont. Vi samer är lite som lämlar, vi ger aldrig upp, vi fortsätter kämpa hela tiden mot allt, säger Jon Petter Stoor.

Om drygt en månad presenteras kartläggningen med förhoppningen att det ska bli förändring på riktigt. Och i höst inleder Jon Petter Stoor tillsammans med Anne Silviken, psykolog och forskningsledare på SANKS, ett treårigt forskningsprojekt i Norge; de ska djupintervjua alla efterlevande runt unga samiska män som tagit sina liv.

– Jag hoppas att Sverige tar lärdom av Norge, som kommit längre än andra länder i Sápmi. Här finns SANKS. Jämtlands läns landsting har tecknat ett avtal med SANKS för att underlätta för svenska samer som är i behov av psykiatrisk vård att träffa läkare, psykologer och annan vårdpersonal med förstärkt fokus för samers livsvillkor och som talar samiska. Min förhoppning är att också landstingen i Västerbotten och Norrbotten, där det bor flest samer, ska göra detsamma, säger Jon Petter Stoor och fortsätter:

– Vi behöver att Sametinget får arbeta politiskt med samers hälsa, vi behöver mer forskning och en klinisk mottagning för samer, liknande hbtq-mottagningar. Det är vad vi samer behöver. ●

■ 20 juni 2016 ska kartläggningen om samers psykiska ohälsa presenteras för Socialdepartementet.

■ Här finns artikeln om den globala studien om urfolks hälsa: www.thelancet.com

■ Läs även "Missvisande om samers hälsa" samt "Hallå, Sverige har ett urfolk!" på: www.psykologtidningen.se